

General-major
dr Milan JOVANOVIĆ

Vojna lica i osnovna ustavna prava i slobode

U poslednje vreme često se u nas i u inostranstvu govori i piše o ustavnim pravima i slobodama građana. S tim u vezi, interesantno je razmotriti kako i do koje mere su ta prava i slobode obezbeđeni za vojna lica u našoj armiji, utoliko pre što se često polazi od predubeđenja da vojna lica imaju drugačiji status nego druga lica u radnom odnosu i ostali građani koji se odražava u posebnim obavezama i u nekim privilegijama.

Istorijski posmatrano, vojna lica su ranije imala poseban društveno-pravni status u odnosu na ostale građane. Te razlike su bile veće ili manje i menjale su se u pojedinim društveno-ekonomskim formacijama i raznim političkim sistemima. Specifičnosti u statusu vojnih lica manifestovale su se u izvesnim privilegijama i u povećanim obavezama u vezi sa vojnom službom i njihovim društvenim statusom. Međutim, razlike su bile izrazitije zbog beneficija, a manje zbog obaveza, naročito za starešinski kadar, koji je pripadao povlašćenoj klasi. Tako se od oficira u okviru povlašćene klase stvarala i kasta najpovlašćenijih. S druge strane, obaveze vojnika uglavnom su bile veće u poređenju sa pravima koja su imali.

U staroj Grčkoj i u Rimu u prvo vreme vojska je regrutovana na osnovu opšte vojne obaveze, a starešinski kadar iz plemenske i trgovačke aristokratije. Zbog čestih ratova, od grčkih i rimskih građana stvarala se kasnije stalna plaćenička vojska. Za nju se propisuju posebna prava i obaveze. Izvesna prava vojska za sebe obezbeđuje snagom koju je kao oružana sila imala u političkom i društvenom životu zemlje. Poznato je koliku su ulogu u Rimu imali, na primer, pretorijanci, koji su bili plaćena stajaća vojska.

Kasnije, u feudalnom društvu naročito, razvija se stalna najamnička vojska, koju su sačinjavali i domaći i stranci, sa starešinskim kadrom pretežno iz domaće feudalne aristokratije, mada je jedan deo tog, uglavnom nižeg kadra, izrastao i iz redova profesionalnih vojnika. I ta vojska je imala poseban tretman u društvu.

Sa francuskom revolucijom počinje kraj vojnoj najamničkoj vojsci, a stvaraju se uglavnom nacionalne armije na bazi vojne obaveze. Komandni sastav se u početku regrutuje iz svih slojeva građana, a kasnije pretežno iz buržoazije, što naročito važi za stalni, profesionalni vojni kadar. Takva situacija je i danas u najvećem broju kapitalističkih zemalja.

Međutim, posle buržoaske revolucije, u skladu sa opštim društvenim procesom, nastaje demokratizacija statusa vojnih lica, smanjuju se privilegije starešinskog sastava, te se društveni položaj aktivnih vojnih lica donekle približava položaju građana, s tim što se te tendencije usporavaju ili zaustavljaju, zavisno od političkih režima u pojedinim zemljama. Ovaj demokratski trend je potpuno zakočen u zemljama u kojima je ojačao fašizam ili militarizam.

U klasnom društvu armija, pored zadatka odbrane zemlje (a u nekih i radi sprovođenja agresivne politike), ima i zadatak da brani vlast klase (ili pojedine grupacije te klase) koja je na vlasti. S obzirom na to svaka vojska ima klasni karakter. Da bi se obezbedila vezanost za klasu koja je na vlasti, starešinski kadar se pretežno regrutuje od pripadnika te klase. No, da bi se ta privrženost pojačala, povećavale su se i privilegije, bilo da ih je davala vladajuća klasa, bilo da ih je sebi prisvajao starešinski kadar pretećom snagom oružja i sile kojom raspolaže. U našem socijalističkom samoupravnom društvu, gde je armija izrasla iz naroda, nema ni potrebe ni razloga za nekim posebnim privilegovanim tretmanom aktivnih, a ni ostalih vojnih lica.

Danas gotovo sve zemlje stvaraju vojsku na osnovu vojne obaveze sa profesionalnim starešinskim kadrom. No, i pored izvesne demokratizacije položaja vojnih lica, vojska, a posebno aktivni kadar, ima izvesna posebna prava i obaveze u odnosu na ostale građane, uslovljene prirodom vojne službe. Te razilke zavise od stepena razvoja demokratskih odnosa u zemlji, odnosno društvu. Tamo gde su oni razvijeniji razlike su manje, i obratno. U buržoaskim zemljama ograničenja građanskih prava starešinskog, a naročito oficirskog kadra, kompenzirana su znatnim društvenim privilegijama.

Međutim, nesumnjivo je da priroda vojne službe i vojne organizacije zahteva da vojna lica, a posebno aktivna, imaju izvesna posebna prava i obaveze, te bi upravo te potrebe trebalo da budu limitirajući faktor u određivanju stepena do koga se te razlike mogu smanjivati.

Ako se pođe od toga, a mislim da bi to bilo ispravno, moglo bi se uopšteno reći da je i u demokratskom, a naročito u socijalističkom društvu, neophodno da izvesne razlike postoje, ali samo toliko koliko to zahtevaju priroda i potreba vojne službe.

Da li je to i u nas tako, možemo dobiti odgovor ako razmotrimo u čemu se sastoje izvesna ograničenja nekih osnovnih ustavnih prava i sloboda za vojna lica.

Osnovna ustavna prava i slobode¹ obično se, prema njihovoj prirodi, u teoriji dele u tri grupe. Prvu grupu čine *lične slobode i prava* u koja spadaju: pravo na život, nepovredivost integriteta ličnosti, pravo na slobodu, poštovanje ličnosti i ljudskog dostojanstva, sloboda kretanja i nastanjavanja, nepovredivost stana i stanarskog prava i tajnost pisama i drugih sredstava opštenja. Druga grupa se naziva *politička prava i slobode*. To su: pravo na samoupravljanje, izborna prava, sloboda misli i opredeljenja, sloboda govora i javnog istupanja, sloboda udruživanja i sloboda zbora i drugog javnog okupljanja, jednakost i ravnopravnost i pravo na odbranu zemlje. Treću grupu čine *prava i slobode u vezi sa radom*: pravo na rad i sloboda rada, pravo na samoupravljanje u udruženom radu, pravo na ograničeno radno vreme i pravo na socijalno osiguranje.²

Pored tih, postoje još i druga ustavna prava i slobode, ali smo ovde odabrali najvažnija, odnosno ona koja su za ocenu ustavnopravnog položaja vojnih lica najinteresantnija. No, pre nego što bismo prešli na razmatranje svake od ovih grupa, potrebno je ukazati na to da je Ustavom SFRJ predviđeno da statusna i druga pitanja lica na službi u JNA i vojnih lica zakonom uređuje federacija i da je Ustav dao mogućnost da se zakonom regulišu i posebna prava i dužnosti vojnih lica u vezi sa službom u oružanim snagama što znači da se mogu i ograničiti neka njihova ustavna prava.³

Osim toga, treba takođe imati u vidu da je Ustavom predviđeno da se ustavna prava i slobode ne smeju koristiti radi rušenja osnova socijalističkog samoupravnog demokratskog uređenja utvrđenog Ustavom, ugrožavanja nezavisnosti zemlje, kršenja ustavom zajemčenih sloboda i prava drugih, ugrožavanja mira i ravnopravne međunarodne

¹ U glavi III Ustava SFRJ (čl. 153—203) sadržane su sve ustavne slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina.

² Ovakvu podelu uglavnom daju prof. J. Đorđević i prof. A. Fira u svojim knjigama Ustavno pravo.

³ Mogućnost ograničenja ustavnih prava i sloboda vojnih lica predviđaju i ustavi mnogih stranih zemalja. Tako je, na primer, u Ustavu SR Nemačke u članu 175. propisano da se zakonima o vojnoj službi može za pripadnike oružanih snaga ograničiti pravo ispoljavanja i širenja svoga mišljenja u reči, pismu ili slici, ustavno pravo zbora i pravo podnošenja kolektivnih molbi i žalbi i dr.

saradnje, raspiravanja nacionalne, rasne i verske mržnje ili netrpeljivosti ili podsticanja na vršenje krivičnih dela, niti se one mogu koristiti na način koji vređa javni moral. Ova ograničenja se, razume se, određuju zakonom.

Budući da su prava i obaveze vojnih lica u vojnoj službi i u vezi sa službom regulisani Zakonom o službi u oružanim snagama,⁴ podzakonskim propisima donetim na osnovu tog zakona, a delom i Pravilom službe oružanih snaga,⁵ to ćemo korišćenje ustavnih prava i sloboda vojnih lica posmatrati i ceniti pojedinim odredbama tih propisa koje neposredno ili posredno dotiču ta prava i slobode.

1. Lične slobode i prava

U ovoj grupi prvo i najvažnije je *pravo na život*. Ustav je proklamovao da je život čoveka neprikosnoven. To je osnovno pravo i pretpostavka za ostvarivanje svih ostalih njegovih prava, a život čoveka je i osnovna društvena vrednost. Zbog toga je krivičnim zakonima zaštićen čovečiji život. To, razume se, važi i za vojna lica, s tim što je za njih, kada vrše službu, pojačana krivično-pravna zaštita tako što je napad na vojno lice kada vrši službu predviđen kao posebno krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora do 10 godina ili smrtna kazna. To je učinjeno zbog posebnog značaja vojne službe, odnosno zbog vrednosti koje ta lica štite vršeći službu.

To ustavno pravo i njegova zaštita, međutim, posebno dolaze do izražaja u vezi sa propisivanjem i izricanjem smrtne kazne. Želeći da što više zaštiti čoveka, Ustav je predvideo da se smrtna kazna može izuzetno propisati i izreći samo za najteže oblike teških krivičnih dela, dakle vrlo ograničeno. S obzirom na to da se krivični zakoni (savezni, republički i pokrajinski) u svemu primenjuju i na aktivna vojna lica, to su i ona u tome izjednačena kao i ostali građani. No, treba ukazati i na to da je u X glavi Krivičnog zakona SFRJ, »Krivična dela protiv oružanih snaga«, za jedno krivično delo, koje najčešće može da učine vojno lice, predviđena mogućnost izricanja smrtne kazne za najteži oblik tog dela (protivljenje pretpostavljenom uz upotrebu oružja ili uz umišljajno lišenje života). Pored toga, za još 17 oblika krivičnih dela kad se izvrše u ratnom stanju ili u slučaju neposredne ratne opasnosti, predviđena je (osim zatvora) i mogućnost izricanja smrtne kazne. Ta kazna je predviđena za najteže oblike tih dela, i to alternativno.

⁴ Zakon o službi u oružanim snagama (Službeni list SFRJ, br. 32/78).

⁵ Pravilo službe oružanih snaga, 1977.

Međutim, ove zakonske mogućnosti ugrožavanja života izricanjem smrtnih kazni odnose se na sva lica koja za vreme ratnog stanja ili stanja neposredne ratne opasnosti postanu vojna lica. S obzirom na to, ovo pooštrenje kazni ne važi samo za vojna lica koja se u miru nalaze u sastavu oružanih snaga, odnosno ne stavlja samo njih u teži krivično-pravni položaj.

Osim toga, vojni sudovi, pred kojima odgovaraju vojna lica, u praksi nisu strožiji u izricanju smrtne kazne nego ostali sudovi.

Ovo pokazuje da je krivično-pravni tretman vojnih lica isti kao i ostalih građana i da su u pogledu ustavnog prava na život ravnopravno tretirani i zaštićeni.

U vezi sa navedenim drugim ustavnim pravom iz ove grupe, koje se sastoji u garanciji *nepovredivosti integriteta ljudske ličnosti i ljudskog dostojanstva*, treba imati u vidu da se pod integritetom ličnosti podrazumeva, pre svega, telesni integritet čoveka, ali i sve ono što ga čini slobodnim čovekom u pogledu ličnog izgrađivanja i formiranja kao ljudskog bića. U neposrednoj vezi sa tim je i zaštita načina ličnog života, tj. zabrana mešanja u njegov način života i ponašanje, van propisanih društvenih obaveza. To je pravo »privatnosti«⁹ njegovog ličnog i porodičnog života i zaštita od uznemiravanja u njegovom privatnom životu.

Ovo ustavno pravo obuhvata i zabranu iznuđivanja priznanja i izjava silom ili pretnjom u krivičnom i drugim kaznenim postupcima, a takođe i zaštitu od fizičkog šikaniranja pod izgovorom zdravstvene zaštite.

U pogledu prava na integritet ličnosti u Zakonu o službi u oružanim snagama nema nikakvih ograničenja. Međutim, izvesna ograničenja tog prava predviđa Pravilo službe oružanih snaga. U njemu je propisano da su vojna lica dužna, bez obzira da li su u uniformi ili ne, da vode računa o svojim postupcima i da čuvaju ugled i dostojanstvo. Kada su u uniformi ne smeju da puše na ulici, da nose ili drže amajlije i relikvije, da auto-stopiraju i sl.

Vojna lica moraju biti obrijana i podšišana. Zabranjeno je nošenje brade, a ograničena je dužina brkova. Za pripadnike rezervnog sastava, kada se nalaze na vojnoj vežbi (odnosno kada imaju status vojnog lica) u trajanju do 5 dana predviđeno je da mogu imati dužu kosu i bradu, uz uslov da ta dužina ne smeta da se zaštitna maska priljubi uz lice. Ako su na vežbi preko 5 dana, ova lica su dužna da se podšišaju, a bradu obriju. Nema sumnje da se ovde radi o ograničenjima koja tangiraju integritet ličnosti. No, očito je da su ona propisana zbog neposrednih potreba vršenja vojne službe.

U pogledu zabrane iznuđivanja priznanja i izjava, vojna lica su u svemu zaštićena kao i svi naši drugi građani, jer odredbe Krivičnog postupka, koje s tim u vezi štite sve građane, u svemu važe i za vojna lica. To važi i za zaštitu od fizičkog šikaniranja pod izgovorom zdravstvene zaštite (na primer, preteranim vakcinisanjem i dr.).

Slična ograničenja i zabrane postoje i za vojna lica u stranim armijama.

Sve armije obavezuju aktivna vojna lica da svoje ponašanje i u službi i van nje usklade sa vojnim pozivom i propisima. Sovjetsko pravilo službe, na primer, zahteva »besprekorno ponašanje vojnih lica u službi i van službe«.⁶ U pogledu nošenja kose i brade, takođe postoje izvesna ograničenja. Kao na primer pomenućemo Dekret o opštoj disciplini u francuskoj vojsci od jula 1975. godine,⁷ kojim je propisano da se dužina kose i brade vojnih lica mora podrediti zahtevima higijene i bezbednosti u vršenju službe, i zahtevima uslovljenim nošenjem specijalnih predmeta i delova vojne opreme, što se reguliše posebnim uputstvom.

U propisima zapadnonemačke armije⁸ predviđeno je da vojno lice može da nosi kosu i bradu po svojoj želji i modi, s tim što njihova dužina mora da bude u skladu sa zahtevima higijene i uslovima vršenja službe (da se normalno stavi na glavu kapa, šlem ili gasmaska, da ne preti opasnost nesretnih slučajeva i sl.).

U armijama Varšavskog ugovora zabranjeno je nošenje brade i duge kose.

U vezi sa fizičkim integritetom vojnih lica interesantno je da je za pripadnike armije Zapadne Nemačke propisano da su dužna da prihvate medicinske zahteve koji se preduzimaju radi suzbijanja zaraznih bolesti. U SAD je predviđena obaveza vojnih lica da se leče, a ako se zaraze pa odbiju lečenje, postoji mogućnost i kažnjavanja.⁹

⁶ Opštevoinskie ustavi, Voenizdat, Moskva, 1964.

⁷ Decret № 75—675 du 28 juillet 1975 portant reglement de discipline general dans les armees, Journal officiel de la Republique Francaise, № 175, 1975.

⁸ Podaci o pravima i obavezama vojnih lica SR Nemačke uzeti su iz časopisa Gezete über die Richtsstellung der soldaten — Soldatengezetz (zakon o vojnim licima) koji je objavljen u Haudbuch des Wehrrechts (priručnik vojnog prava), Köln, Carl Neymannsvertag 1973. i iz Haudbuch für den Soldaten (Priručnik za vojna lica), Kämerner, Frankfurt/M, Verlag FS. Mitler und Sohn, 1974.

⁹ Za vojna lica SAD korišćeni su podaci iz The Officers guide (vodič za oficire) 21 Edition, Military service division, The Stapole Company, Harrisburg, Pensilvania.

Interesantno je, u vezi sa pravom na slobodan način ličnog života ukazati na to da mnoge strane armije previđaju uslove za sklapanje braka i dobijanje odobrenja za to (Francuska, Belgija, Italija i dr.). Za vojna lica u našoj Armiji to nije propisano.

Pravo na slobodu je jedno od osnovnih ustavnih prava svakog čoveka. To pravo prvenstveno podrazumeva zaštitu od nezakonitog lišenja slobode (zatvora). Imajući u vidu da sloboda najčešće može biti ugrožena od organa vlasti, naročito u krivičnom postupku, Ustav je propisao garancije te slobode, kao što su: da niko ne može biti lišen slobode, osim u slučaju i u postupku koji su zakonom utvrđeni; da niko ne može biti kažnjen za delo koje pre nego što je učinjeno nije bilo zakonom predviđeno kao kažnjivo; da se niko ne smatra krivim dok to ne bude utvrđeno pravnosnažnom sudskom odlukom; da lišenje slobode može trajati samo dok za to postoje zakonski uslovi; da niko ne može biti pritvoren bez odluke nadležnog organa, a trajanje pritvora je ograničeno, itd.

Svi ovi ustavnopravni principi u celini važe i za aktivna vojna lica.

Šta više, radi još potpunije zaštite slobode aktivnih vojnih lica, Vrhovni komandant je Smernicama za rad vojnih starešina i vojnih tužilaca na suzbijanju krivičnog dela i gonjenju njihovih učinilaca u JNA od jula 1972. godine, predvideo obavezu vojnih tužilaca da pre nego što nadležnom vojnom sudu podnesu zahtev za sprovođenje istrage protiv aktivnog vojnog lica, odnosno pre nego što ga optuži, upozna nadležnog vojnog starešinu sa predmetom i merama koje namerava poduzeti.

Tome treba dodati da je Zakonom o vojnim sudovima propisano da vojnici moraju u određenim slučajevima imati besplatnu kvalifikovanu odbranu pred vojnim sudom. Time su vojnici, s obzirom da za vreme služenja vojnog roka nemaju mogućnost plaćanja advokata, stavljeni u ravnopravan položaj na sudu kao i ostali građani.

Poštovanje ljudske ličnosti i ljudskog dostojanstva je jedno od veoma značajnih načela našeg socijalističkog samoupravnog društva i proizilazi iz njegovog humanističkog karaktera.

S obzirom da i to pravo najviše može biti povređeno kad je građanin lišen slobode, Ustav je obavezu poštovanja ličnosti i dostojanstva posebno usmerio kroz krivični i svaki drugi postupak, kao i tretmanom u izvršavanju kazne.

Povrede ovog prava mogu se vršiti psihičkom torturom i fizičkim maltretiranjem, ponižavanjem rečima i postupcima i sl.

Zakon o krivičnom postupku zabranjuje ove postupke, pa to važi i za vojna lica, jer se isti postupak primenjuje i pred vojnim sudovima. Pored toga, Zakon o vojnim sudovima, u kome se nalaze i odredbe o izvršenju kazne u vojnim kazneno-popravnim ustanovama, zabranjuje postupke kojima se vređa ljudska ličnost i dostojanstvo lica koja izdržavaju kaznu zatvora u tim ustanovama, a takve zabrane postoje i u podzakonskim propisima.

Pravilo službe u oružanim snagama zahteva od starešina pravilan odnos prema potčinjenima, a takođe i prema licima koja izdržavaju disciplinsku meru ili kaznu zatvora.

S obzirom na to, i u odnosu na vojna lica postoje sve te obaveze i zaštite kao i za druge građane.

Međutim, treba priznati da su i pored toga mogući pojedinačni ekscesi starešina prema potčinjenima, s obzirom na odnose subordinacije i obaveze izvršenja naređenja pretpostavljenog.

Iako su takvi slučajevi mogući i dešavaju se i u drugim organizacijama, vojna sredina je pogodnija za manifestacije »drila«.

No, bitno je da takvi postupci, makar pojedinačni i sporadični, izazivaju osudu naše armijske sredine, i protiv njih se vode pre svega ideološko-političke akcije, a preduzimaju se disciplinske i krivične mere.

Dalje, Ustavom je svim građanima zajamčena *sloboda kretanja i nastanjivanja*, s tim da se ona može ograničiti, pored ostalog i kada to zahtevaju interesi odbrane zemlje. Ova sloboda znači da se svaki građanin može slobodno kretati ili nastaniti bilo u kom delu naše zemlje, da ga niko ne može obavezati da napusti svoje sadašnje mesto boravka, niti da stalno boravi u istom mestu.

Koristeći ustavno ovlašćenje, u Zakonu o narodnoj odbrani su za građane propisana izvesna ograničenja slobode kretanja i nastanjivanja (zabranjene zone na kopnu, moru i u vazduhu). Međutim, Zakonom o službi u oružanim snagama su predviđena još neka ograničenja. Za vojna lica to je, pre svega, obaveza da vojnici, pitomci i vojnici — obveznici stanuju i borave u kasarni i da je za izlazak iz kasarne potrebno odobrenje. Za ostala vojna lica zakon daje mogućnost da im se naredi da privremeno borave u vojnoj jedinici — ustanovi, kad to zahtevaju naročite potrebe službe.

U pogledu slobode kretanja vojnih lica najšire ograničenje je propisano za slučaj proglašenja opšte ili delimične mobilizacije, kad su naređene mere pripravnosti ili u drugim vanrednim situacijama. U tim slučajevima je za udaljavanje iz vojne jedinice — ustanove i iz mesta službovanja potrebno odobrenje pretpostavljenog starešine.

U normalnim situacijama aktivno vojno lice se može van redovnog radnog vremena udaljiti iz mesta boravka, s tim što je dužno da o svom odlasku i mestu gde odlazi obavesti pretpostavljenog starešinu.

Zakonom o službi u oružanim snagama je propisano da je vojnom licu za svako putovanje u inostranstvo potrebno odobrenje nadležnog starešine, a način ostvarenja tog prava regulisan je posebnim podzakonskim propisom. Aktivna vojna lica mogu da putuju u inostranstvo na razne stručne sastanke, simpozije i dr.

Ovakva ili slična ograničenja postoje za vojna lica i u drugim zemljama. U nekim su ona čak i veća.

Pravo na nepovredivost stana i stanarsko pravo vojna lica u svemu koriste kao i ostali građani. U tome za njih nema nikakvih ograničenja niti obaveza. U vezi sa stanarskim pravom poznato je da su aktivna vojna lica u relativno povoljnijoj situaciji nego mnogi građani, jer ne samo što imaju stanarsko pravo na stan koji koriste, već se svima koji nemaju stan ili im stan nije uslovan obezbeđuje stan. Time je praktično tim licima obezbeđeno pravo na stan, što je mnogo veća pogodnost od stanarskog prava.

Ni u pogledu *tajnosti pisama i drugih sredstava opštenja* za vojna lica nema nikakvih posebnih ograničenja. Mogućnosti ograničenja ovih prava koje Ustav dozvoljava (kad je to neophodno za vođenje krivičnog postupka ili zbog bezbednosti zemlje), koja važe za sve građane, odnose se jednako i na vojna lica.

2. Politička prava i slobode

Kao što je već rečeno, u ovu grupu spadaju: pravo na samoupravljanje, izborna prava, sloboda misli i opredeljenja, jednakost i ravnopravnost i pravo na odbranu zemlje.

Među njima najvažnije je *pravo na samoupravljanje*, koje je osnova našeg socijalističkog društveno-političkog uređenja. Ono se izražava kroz pravo građana da o svojim ličnim i zajedničkim interesima odlučuju u organizaciji u kojoj rade, u mesnoj zajednici u kojoj žive, u samoupravnim interesnim zajednicama, u društveno-političkim zajednicama, kao i u svim drugim oblicima samoupravnog udruživanja.

Aktivna vojna lica u mestu, odnosno naselju gde žive ostvaruju samoupravna prava van oružanih snaga, jednako kao i ostali građani (u mesnim samoupravnim interesnim zajednicama, u okviru skupštinskog delegatskog sistema i dr.).

Međutim, u ustavnoj odredbi (član 30), gde se govori o samoupravnim pravima radnika u radnim zajednicama organa društveno-političkih zajednica (što znači i u saveznim organima uprave), Ustav je njihova prava odredio na poseban način. Ta odredba glasi:

»Aktivna vojna lica i građanska lica na službi u oružanim snagama SFRJ, ostvaruju odgovarajuća prava saglasno zakonu u skladu sa prirodom delatnosti i karakterom oružanih snaga«.

Imajući u vidu prirodu delatnosti, karakter i zadatke oružanih snaga u kojima se zbog toga rukovođenje i komandovanje oružanih snaga mora da zasniva na principima subordinacije, jednostarešinstva, obaveznog izvršavanja naređenja pretpostavljenog starešine i dr., jer samo na tim principima oružane snage mogu izvršiti zadatke koje na osnovu Ustava imaju i radi kojih postoje, Ustav ne govori o samoupravnim pravima pripadnika oružanih snaga, već samo o njihovim »određenim« pravima. A koja su to prava — određeno je zakonom.

Tako, na primer, Zakonom o službi u oružanim snagama je predviđeno da sva vojna lica imaju pravo i dužnost da na sastanku vojne jedinice — ustanove razmatraju pitanja iz života i rada te jedinice — ustanove i da daju mišljenja i predloge.

Poznato je, takođe, da se u oružanim snagama sprovode razni oblici savetovanja i dogovaranja, a propisima su i institucionalizovana razna tela (saveti, komisije, kolegiji i sl.), na kojima se vrši sporazumevanje i dogovaranje. Neke odluke se ne mogu doneti, ako nije kroz ta tela sproveden propisani demokratski postupak (na primer, u kadrovskim savetima).

U vojnim ustanovama koje posluju po principu sticanja i raspodele dohotka uloga radnog kolektiva i saveta ustanove je veoma značajna i u nekim pravima slična je kao u organizacijama udruženog rada.

U Zajednici socijalnog osiguranja vojnih osiguranika i u Interesnoj zajednici za izgradnju i upravljanje stanovima stambenog fonda JNA, upravljanje je skoro isto kao i u odgovarajućim zajednicama u građanstvu.

Obim prava je dakle usklađen sa prirodom i karakterom organizacione jedinice i organizacije u oružanim snagama, odnosno širi je gde priroda njihove delatnosti to dozvoljava.

Treba napomenuti da je Ustav i za radnike u radnim zajednicama društveno-političkih zajednica propisao da oni imaju samoupravna prava u skladu sa prirodom poslova koje obavljaju i društvenom i političkom odgovornošću organa za koje obavljaju poslove. Prava, obaveze i odgovornosti radnika u tim radnim zajednicama uređuju se

zakonom, a kad to priroda delatnosti organa dozvoljava — i samoupravnim sporazumom, odnosno ugovorom.

Prema tome, obim i način korišćenja samoupravnih prava radnika u drugim saveznim organima uprave nije isti kao u organizacijama udruženog rada, već mora biti usklađen sa prirodom poslova koje obavljaju i političkom odgovornošću tog organa.

Vojna lica koja su navršila 18 godina života imaju ista *izborna prava* kao i drugi građani. Ona mogu biti birana u sve delegacije.

U vezi sa tim, potrebno je napomenuti da je posebnim zakonom bliže regulisan način obrazovanja i rad delegacija aktivnih vojnih lica i građanskih lica na službi u oružanim snagama, s obzirom na specifičnost oružanih snaga, ali nema bitnih razlika u odnosu na delegacije van oružanih snaga.

Interesantno je da propisi za francusku armiju kažu da je funkcija aktivnog oficira nespojiva sa mandatom u opštini i u parlamentu. Vojnim licima je zabranjeno učešće na izbornim sastancima u uniformi.

U SR Nemačkoj vojno lice koje želi da se kandiduje na izborima dužno je da o tome obavesti pretpostavljenog starešinu.

U SAD je vojnim licima zabranjeno da učestvuju u izbornoj kampanji.

To staranje da vojska zadrži političku »neutralnost« očitо proizilazi iz bojazni vladajuće, buržoaske klase da se spreči prodor socijalističkih, odnosno komunističkih ideja u armiju, te time i moguće angažovanje, posebno vojnika, i na strani protivnika buržoaskog društva.

Ustavne slobode misli i opredeljenja su bitne za slobodu čoveka uopšte i za integritet ljudske ličnosti. Sloboda misli znači slobodu čoveka da traži i kaže istinu, a sloboda opredeljenja znači opredeljivanje prema svojim pogledima i savesti.

U okvirima određenim Ustavom i zakonima i vojna lica ostvaruju ove slobode, jer se i ona razvijaju kao slobodne ličnosti i slobodni građani našeg društva. Način korišćenja ovih sloboda, razume se, mora biti u skladu sa propisima o odnosima i ponašanju vojnih lica.

U vezi sa tim slobodama interesantno je da navedeni dokumenti o opštoj disciplini u francuskoj vojsci, kada govori o korišćenju ovih sloboda od vojnih lica, kaže da je »vojno lice dužno da poštuje neutralnost vojske u filozofskom, verskom, političkom i sindikalnom pogledu«.

Zakon SR Nemačke daje vojnim licima pravo da slobodno iznose svoje misli i opredeljenja, ali je to pravo u službenim objektima i

prostorijama »ograničeno osnovnim pravima drugarstva« (nije sasvim jasno šta se misli ovim pod ovim ograničenjem).

U okviru slobode opredeljenja pomenuo bih i ustavnu slobodu veroispovesti, koja je Ustavom utvrđena kao posebna sloboda. To se ranije nazivalo sloboda svesti. U vezi sa tom slobodom, u Pravilu službe nekih oružanih snaga predviđeno je samo to da su u vojnim objektima zabranjeni verski obredi i rasturanje verske literature i da se neće sahraniti uz vojne počasti ona lica čiji se pogreb obavlja uz religiozni obred, ako se drugačije ne naredi.

Prema tome, vojnim licima se ne zabranjuje ispovedanje vere. Uostalom, poznato je da u oružane snage dolaze mnogi mladići na službu vojnog roka ili na vojnu vežbu, pa i sveštena lica, koji su vernici. Nijedan od njih nije zbog toga stavljen u teži položaj, niti je snosio bilo kakve posledice.

Navedena zabrana se, dakle, odnosi samo na vršenje verskih obreda u vojnim kasarnama i drugim vojnim objektima da ne bi poslužili za verska molepstvija različitih konfesija kojima bi se vređala verska osećanja drugih, kao i shvatanje ateista, a sa druge strane — da se rasturanjem verske literature ne bi vršila propaganda za jednu ili drugu religiju. Osim toga, poznato je da u nekim verskim listovima i drugim publikacijama ima napisa takvog karaktera koji štete moralno-političkom jedinstvu oružanih snaga.

Sloboda govora i javnog istupanja, sloboda udruživanja, sloboda zbora i drugog javnog okupljanja su klasične političke slobode. I one se, razume se, mogu koristiti uz navedena ustavna i zakonska ograničenja. To važi za sve naše građane, pa i za vojna lica.

No, s obzirom na potrebe i prirodu vojne službe, za vojna lica su propisana i izvesna ograničenja u korišćenju ovih sloboda.

Tako je Pravilom službe u oružanim snagama propisano da vojna lica svoje zahteve podnose pretpostavljenom starešini. Zahtevi se mogu izjavljivati ili podnositi lično, a ne grupno. Sastanci i skupovi radi dogovaranja u vezi sa podnošenjem zahteva nisu dozvoljeni.

Međutim, pitanja iz života i rada vojne jedinice — ustanove mogu (i treba) da se iznose i razmatraju slobodno na sastanku te jedinice — ustanove. Na tom sastanku sva lica imaju pravo i dužnost da iznose svoje mišljenje.

Vojna lica mogu slobodno da se učlanjuju u organizacije i udruženja van JNA, čija je delatnost usklađena sa postojećim propisima. Za učlanjenje u stranu organizaciju ili udruženje potrebno je odobrenje.

Udruživanje u okviru oružanih snaga nije regulisano, što je svakako potrebno učiniti. No, poznato je da u JNA deluju organizacije SKJ i Savez socijalističke omladine u koje se učlanjuju vojna lica (građanska lica na službi u oružanim snagama se učlanjuju i u sindikalne organizacije).

U stranim armijama takođe su zabranjene kolektivne žalbe, peticije ili manifestacije. U vojsci SR Nemačke vojnim licima je posebno zabranjeno da se bave političkom agitacijom ili rasturanjem letaka i spisa. U Belgiji je takođe zabranjeno vojsci da se bave političkom aktivnosti, ali vojna lica (osim pripadnika žandarmerije) mogu biti članovi neke političke partije. U francuskoj vojsci je zabranjeno stvaranje političkih grupa ili sindikata, a bez odobrenja nije dozvoljeno ni organizovanje sportskih društava niti učešće na sportskim takmičenjima.

Jednakost i ravnopravnost kao ustavno pravo imaju vojna lica u svemu kao i ostali građani, te tu nema nikakvih ograničenja. I vojnim licima je obezbeđena sloboda izražavanja pripadnosti naroda, odnosno narodnosti i sloboda govora i pisama svojim jezikom.

Zbog potreba operativnosti i komandovanja, a i zbog jedinstva vojne terminologije, predviđeno je Ustavom da se u komandovanju i vojnoj obuci u JNA upotrebljava srpskohrvatski, odnosno hrvatsko-srpski jezik.

Pravo na odbranu zemlje je pravo i dužnost svih građana, ali vojna lica, a naročito aktivna, u tome imaju povećanu odgovornost, jer su i profesionalno pripremana i angažovana da se stručno pripreme za vođenje borbe, a vojne starešine da za to obuče i druge.

3. Prava i slobode u vezi sa radom

U ovu grupu prava spadaju: pravo na rad i sloboda rada, pravo na samoupravljanje u okviru rada, pravo na ograničeno radno vreme i pravo na socijalno osiguranje.

Pravo na rad podrazumeva pravo svakog radno sposobnog građanina da se pod jednakim uslovima uključi u udruženi rad i da na osnovu tog rada stiče dohodak za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba. Iako naše društvo na sadašnjem stepenu društveno-ekonomskog razvoja ne može svakome obezbediti zaposlenje, za potpuno ostvarenje ovog prava dati su uslovi u društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju i stalnim proširivanjem materijalne osnove našeg društva.

Najvažniji korelati ovog prava su garancije da radniku može prestati rad protiv njegove volje samo pod uslovima propisanim zakonom, da mu za vreme privremene nezaposlenosti pripada pravo na materijalno obezbeđenje i da u toku rada i nakon prestanka stiče pravo iz socijalnog osiguranja, saglasno zakonskim uslovima.

Pravo na rad, razume se, niko ne može osporiti aktivnim vojnim licima, jer ona to pravo koriste samim tim što su u aktivnoj vojnoj službi. Vojnici, međutim, ne mogu koristiti to pravo, jer se nalaze na izvršavanju vojne obaveze koja je ustavom utvrđena. Za to vreme oni samo delimično ostvaruju prava koja imaju ostala lica u radnom odnosu. No, već duže vremena se postavlja pitanje priznanja u radni staž perioda koje oni provedu na služenju vojnog roka. Za to svakako ima opravdanja, te se može očekivati da će se to uskoro rešiti.

Pitomcima koji završe vojnu školu obezbeđen je prijem u aktivnu vojnu službu.

Posebno je značajno da su aktivna vojna lica zakonom potpuno zaštićena u pogledu prestanka rada. Aktivna vojna služba može im prestati samo ako nastupi neki od zakonom propisanih razloga, a kad prestane, ona su materijalno obezbeđena penzijom ili novčanom naknadom do sticanja prava na penziju.

U vezi sa tim moglo bi se postaviti (a i postavljeno je) pitanje da li je prestanak službe i upućivanje na novčanu naknadu pre istupanja uslova za penziju povreda prava na rad. U odnosu na ostala lica u radnom odnosu, aktivna vojna lica su u izvesnom smislu u tome u nepovoljnijem položaju, što je naročito bio slučaj ranijih godina kada je mnogima prestajala služba dosta rano, što je bilo uslovljeno potrebama vojne službe. To je izvesno ograničenje prava na rad, ali ustavno osnovano. Sadašnje tendencije su da se aktivna vojna lica zadrže u službi do ispunjenja uslova za starosnu penziju.

No, potrebno je imati u vidu da i većina stranih armija predviđa prestanak službe aktivnim vojnim licima zavisno od godina života ili godina života vezanih za pojedini čin, što znači i pre ispunjenja uslova za punu penziju.

Sloboda rada znači pravo svakog čoveka da odluči da li će obavljati kakav rad, što znači da se niko ne može prisiliti na rad, ali Ustav istovremeno propisuje da onaj ko neće da radi, a sposoban je za rad, ne može da ima prava i zaštitu koji pripadaju po osnovu rada.

Sastavni deo slobode rada je i pravo svakoga da bira svoje zanimanje i zaposlenje, tj. da sam odlučuje kojom će se vrstom poslova baviti (odlučuje o svojoj profesiji) i u kojoj organizaciji udruženog rada će raditi.

U vezi sa slobodom rada i izbora zanimanja za vojna lica postoje izvesna ograničenja.

Naime, dok je za prestanak radnog odnosa radniku u osnovnoj organizaciji udruženog rada dovoljno da pismeno izjavi da ne želi više da radi ili čak može napustiti posao i bez te izjave, aktivno vojno lice je dužno da, ako želi da mu prestane služba, podnese pismeni zahtev, a služba mu prestaje tek kad se o tome donese rešenje. Ukoliko bi samovoljno napustilo službu, aktivno vojno lice bi krivično odgovaralo.

Dalje, aktivno vojno lice koje ima obavezu služenja u oružanim snagama po osnovu školovanja, stipendiranja ili specijalizacije, dužno je da ostane u vojnoj službi zakonom propisano vreme. Ako samovoljno napusti službu, takođe će krivično odgovarati. Postoji samo mogućnost da mu ranije, po zahtevu, prestane služba, ako to potrebe službe dozvoljavaju.

Osim ovoga, predviđena je i mogućnost da se aktivno vojno lice, koje je podnelo zahtev za prestanak službe, zadrži jednu godinu, iako više nema nikakvih obaveza prema JNA. To je samo izuzetno, kad je u pitanju naročito važno radno mesto ili lice kome se zbog izuzetne stručnosti i iskustva ne može odmah naći zamenja.

U vezi sa ovim pravom treba još pomenuti da je Zakonom o službi u oružanim snagama ograničena mogućnost aktivnim vojnim licima da zasnuju drugi radni odnos ili da rade uz naknadu ili nagradu van vojne jedinice — ustanove ili da samostalno obavljaju neku drugu profesionalnu delatnost, bez odobrenja nadležnog vojnog starešine. Izvesna ograničenja u tom smislu postoje i za radnike u organima uprave.

U stranim armijama postoje za vojna lica malo stroga ograničenja bavljenja drugim zanimanjima.

Tako, na primer, u Belgiji je aktivnim vojnim licima potpuno zabranjeno da uz naknadu ili nagradu rade neki drugi posao ili profesiju.¹⁰

U Zapadnoj Nemačkoj vojna lica su dužna da pribave odobrenje: za obavljanje svakog sporednog zanimanja koje vrše uz naknadu; za vršenje zanatske delatnosti i za saradnju u zanatskim preduzećima; za obavljanje slobodne profesije za bilo kakvu delatnost u nekoj upravi, upravnom ili nadzornom odboru, u udruženjima ili organizacijama, pa čak i za preuzimanje dužnosti izvršilaca testamenta.

Slična ograničenja imaju i druge strane armije.

¹⁰ Loi portant le reglement de discipline des Forces armees (Zakon o disciplini oružanih snaga) Moniteur Belge, br. 23/1975.

Uz sve to, vojna lica su ograničena i u pogledu izbora mesta gde će raditi, a to praktično znači da su dužna da rade u onom mestu gde budu raspoređena, prema potrebama službe. Zakonom je, kao što je poznato, broj premeštaja ograničen na najviše šest puta u toku službe, ne računajući u to i premeštaje zbog organizacijskih promena, promena u razmeštaju jedinica i po molbi. Mišljenja sam da bi prilikom naredne izmene zakona trebalo razmotriti da li bi se u taj broj mogli računati i ovi premeštaji, osim premeštaja po molbi.

Navedena ograničenja ovog prava za aktivna vojna lica su data zbog potreba službe.

Pravo na ograničeno radno vreme je jedno od značajnih radnih prava radnika i predstavlja istorijsku tekovinu radničke klase. U nas je uvedeno još prvim Ustavom 1946. godine. Ustavom je određeno da maksimalno radno vreme može biti najviše 42 časa u sedmici, s tim što je dozvoljeno da samo izuzetno za određene delatnosti i u određenim slučajevima može trajati duže od 42 časa.

To važi i za vojna lica, a u Zakonu o službi u oružanim snagama je navedeno u kojim slučajevima je vojno lice dužno da radi i duže, (što postoji i za radnike u OUR i u organima uprave). No, pored nabiranja svih slučajeva, u zakonu je data mogućnost da se prekovremeni rad može izuzetno narediti »i zbog drugih vanrednih zadataka vojne jedinice, odnosno vojne ustanove.« Da bi se otklonile eventualne zloupotrebe ovog prava, trebalo bi ovaj prekovremeni rad ograničiti na maksimalan broj prekovremenih časova u sedmici ili u mesecu.

Vojna lica imaju dnevni, sedmični i godišnji odmor kao i ostala lica u radnom odnosu, a vojnici imaju godišnja odsustva. Osim toga, vojna lica imaju i neka druga odsustva, kao što su nagradno odsustvo, odsustvo za posetu porodici (u slučaju kad žive odvojeno), odsustvo za pripremu i polaganje ispita i sl.

Prema tome, ovo pravo vojna lica koriste uglavnom kao i ostali radnici u našoj zemlji. Nema bitne razlike ni u odnosu na vojna lica u drugim stranim armijama.

Ustavom utvrđeno *pravo na socijalno osiguranje* odražava brigu društva da radnici za slučaj bolesti, invalidnosti, iznemoglosti ili starosti budu zaštićeni odnosno materijalno obezbeđeni. Otuda ovo pravo sadrži zdravstveno, invalidsko i penzijsko osiguranje.

Poznato je da i aktivna vojna lica imaju ova sva tri vida socijalnog osiguranja isto kao i ostali radnici, s tim da su za ta lica u zakonu predviđene izvesne specifičnosti, koje bitno ne odstupaju od sistema socijalnog osiguranja u našoj zemlji.

Iako ne spada, strogo uzevši, u socijalno osiguranje, pomenućemo ovde pravo aktivnih vojnih lica na novčanu naknadu, kao jednu od specifičnosti u socijalnoj zaštiti tih lica kad im po potrebi službe prestane aktivna vojna služba pre nego što su ispunili uslove za starosnu penziju. To je značajan oblik socijalnog osiguranja u širem smislu reči aktivnih vojnih lica, odnosno osiguranje njihove egzistencije.

Novčana naknada je po svojoj pravnoj prirodi slična privremenoj penziji koju stiču radnici.

Vojnici za vreme služenja vojnog roka imaju pravo na zdravstvenu zaštitu, a u slučaju invalidnosti — pravo na mirnodopsku vojnu invalidninu.

*

Iz navedenog razmatranja smatram da se može zaključiti da vojna lica u suštini mogu da koriste osnovna ustavna prava i slobode isto kao i ostali naši građani. Izvesna ograničenja koja su za njih predviđena ne anuliraju ta prava i slobode, već njihovo korišćenje prilagođavaju prirodi delatnosti i karakteru oružanih snaga, koje oni u miru imaju. S obzirom na to da Ustav dozvoljava tu mogućnost, ta ograničenja su ustavno osnovana. Moglo bi se, međutim, sa gledišta ustavnog normiranja samo postaviti pitanje ne bi li bilo pravilnije u Ustavu navesti u čemu se mogu ograničiti osnovna ustavna prava i slobode ili koje se od njih mogu ograničiti, umesto sadašnjeg ovlašćenja za ograničenja koje se zasniva kako je dosta uopšte rečeno, »u vezi sa službom u oružanim snagama«, odnosno zbog potreba vojne službe. No, to je stvar budućih eventualnih ustavnih dopuna.

Upoređujući ta ograničenja sa ograničenjima vojnih lica u stranim armijama, videli smo da priroda i zadaci oružanih snaga svugde zahtevaju izvesna ograničenja njihovih ustavnih prava. Zbog toga su neka ograničenja slična, a u nekim drugim armijama su i veća nego u nas.

Prema tome, vojna lica, sa gledišta osnovnih ustavnih prava i sloboda nemaju u našoj zemlji neki poseban status, jer su ograničenja tih prava i sloboda kvantitativno i kvalitativno takva da ih ne čine nekom posebnom kategorijom građana. Poznato je, uostalom, da i radnici u pojedinim organizacijama udruženog rada imaju izvesna ograničenja prava i sloboda uslovljena njihovim specifičnostima. Za vojna lica ograničenja su istina nešto veća, jer su veće i specifičnosti u organizaciji, odnosima i zadacima oružanih snaga.

U toku dalje demokratizacije našeg društva, a posebno razvoja sistema opštenarodne odbrane, u kome »svaki građanin postaje vojnik,

za svaki vojnik građanin«, može se očekivati da će se navedena ograničenja za vojna lica, pa i druge razlike, smanjivati. Jer, u okviru opštenarodne odbrane stalni deo naših oružanih snaga još više se, kroz vežbe, zajedničku obuku i česte druge oblike kontakta i saradnje, stapa sa rezervnim delom i građanima uopšte. Pored toga, otvorenost armijske sredine ne samo za fizičko prisustvo »civila«, već i za nova progresivna obostrana strujanja ideja, kulture, informacija i dr., koje nosi naše društvo i njihovo međusobno prožimanje, doprinosi daljem nestajanju granica između vojnih lica i građana. Odavno su za to podignute »rampe« na ulazima u naše kasarne.

Razume se, s obzirom na to da će stalno postojati posebne potrebe vojne službe, izvesne razlike u pravima i dužnostima moraće i dalje da se zadrže u skladu i u stepenu koji zahtevaju zadaci koje imaju oružane snage.